

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський педагогічний коледж
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Предмет Основи філософських знань
(філософія, релігієзнавство)

Тема 1 Будова людського суспільства.

*Дошкільне відділення
Повна загальна середня освіта*

Розроблено викладачем: О. С. Коваль
Розглянуто та затверджено
на засіданні циклової комісії
суспільно-гуманітарних дисциплін
Протокол № ____ від _____ р.
Голова циклової комісії _____ Є. М. Моренко

Навчально – методична карта заняття № 1-2

Назва та № спеціальності 5.01010101 Дошкільна освіта

Рівень підготовки повна загальна середня освіта

Дисципліна Основи філософських знань (філософія, релігієзнавство)

Тема: Будова людського суспільства.

Тип заняття: Лекція

Мета заняття розкрити основи розвитку суспільства, його структуру, встановити значення суспільних відносин, їх взаємозв'язок.

Забезпечення заняття:

** роздатковий матеріал*
підручники, інформаційні технології

** ТЗН*
Ноутбук, мультимедійний проектор, екран

Література:

Базова, основна

1. Андреев И.Л. Происхождение человека и общества. Москва, Мысль, 1982
2. Арутюнов В. Ф. Філософія (навч-метод. посібник для самост. вивчення) — К., КНЗУ, 2001.
3. Бердяев Н. Смысл истории. Москва, 1990.
4. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій. — К., 2003.
5. Вебер М. Избранные сочинения. Москва, Прогресс, 1990.
6. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії. — К., 1999.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, Наука, 1991.
8. Надольний І. Ф. Філософія: посібник. — К., 1999, 2000, 2004.
9. Огневюк В. О., Утюж І. Г. Філософія для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.:Грамота, 2010. – 256 с.: іл.
10. Петрушенко В. П. Основи філософських знань. Посібник - Новий світ, 2003.
11. Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. Москва, Политиздат

- 1992.
7. Спиркин А. Г. Философия. Учебник.— М., 1999.
 8. Старовойт І.С., Сілаєва Т.О., Орендарчук Г.О. Філософія. Навчальний посібник. Тернопіль, Астон, 1997.
 9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ, Основи, 1994.
 10. Тойнби А. Дж. Постигение истории. Москва, 1991.
 11. Філософія: Підручник. За редакцією Заїченко та ін. Київ, 1995.
 12. Філософський словник. За редакцією В.І. Шинкарука. Київ, Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1986.

Інформаційні ресурси:

1. <http://www.darkelly.info>
2. <http://www.znaimo.com.ua>
3. <http://www.intencia.ru>
4. <http://www.philosophy.ru>
5. <http://www.anthropology.ru>

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. ВСТУПНА ЧАСТИНА

- організація студентів;
- повідомлення теми лекції;
- запис теми, плану, літератури.

Викладення матеріалу за планом

- 1. Матеріальні основи розвитку суспільства.**
- 2. Суспільні відносини та соціальна структура суспільства.**
- 3. Духовне життя суспільства.**

Література

Базова

1. Андреев И.Л. Происхождение человека и общества. Москва, Мысль, 1982
2. Арутюнов В. Ф. Філософія (навч-метод. посібник для самост. вивчення) — К., КНЗУ, 2001.
3. Бердяев Н. Смысл истории. Москва, 1990.
4. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій. — К., 2003.
5. Вебер М. Избранные сочинения. Москва, Прогресс, 1990.
6. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії. — К., 1999.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, Наука, 1991.
8. Надольний І. Ф. Філософія: посібник. — К., 1999, 2000, 2004.
9. Огневюк В. О., Утюж І. Г. Філософія для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.:Грамота, 2010. – 256 с.: іл..
10. Петрушенко В. П. Основи філософських знань. Посібник - Новий світ, 2003.
11. Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. Москва, Политиздат 1992.
12. Спиркин А. Г. Философия. Учебник.— М., 1999.
13. Старовойт І.С., Сілаєва Т.О., Орендарчук Г.О. Філософія. Навчальний посібник. Тернопіль, Астон, 1997.
14. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ, Основи, 1994.
15. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Москва, 1991.
16. Філософія: Підручник. За редакцією Заїченко та ін. Київ, 1995.
17. Філософський словник. За редакцією В.І. Шинкарука. Київ, Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1986.

Інформаційні ресурси:

1. <http://www.darkelly.info>
2. <http://www.znaimo.com.ua>
3. <http://www.intencia.ru>
4. <http://www.philosophy.ru>
<http://www.anthropology.ru>

II. ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

- закріплення вивченого матеріалу;
- відповіді на запитання студентів;
- підбиття підсумків;
- завдання для самостійної поза аудиторної роботи. Опрацювати відповідний до теми параграф підручника.

СТРУКТУРА ЛЕКЦІЇ

Тема 1 БУДОВА ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вивчення нового матеріалу.

План

- 1. Матеріальні основи розвитку суспільства.**
- 2. Суспільні відносини та соціальна структура суспільства.**
- 3. Духовне життя суспільства.**

1. Матеріальні основи розвитку суспільства.

Матеріальні основи розвитку суспільства, теоретичне уявлення про суспільство як систему безпосередньо пов'язане з аналізом сфер суспільного життя., гармонійна взаємодія яких забезпечує цілісність суспільства. Провідною та визначальною сферою суспільного життя філософський матеріалізм вважає матеріальну сферу або суспільне буття. Для розуміння минулого та теперішнього, для аналізу тенденцій майбутнього треба починати не з того, що думала і що думає про себе та чи інша людина, епоха, а з аналізу суспільного буття людей цієї епохи. Вивчення закономірностей та суперечностей суспільного буття дає ключ до розуміння всіх форм суспільної свідомості. В історії філософії є і інші точки зору на роль матеріальної сфери суспільного життя. Так, досить часто проводиться думка про пріоритетність духовної сфери в суспільстві. За аргумент беруться слідувачі міркування: в природі всі події відбуваються самі по собі, в силу зчеплення причин, які абсолютно не залежать від свідомості; люди ж не здійснюють жодного вчинку, якщо їх не спонукає до цього якась думка, почуття, бажання або пристрасть — тобто «думки правлять суспільством». Саме на цій підставі навіть французькі матеріалісти роблять, по суті, ідеалістичний висновок: немає в суспільстві таких явищ, які б не визначались свідомістю. Проте, не применшуючи величезної ролі свідомості, логічно запитати: а в чому причина панування тих чи інших поглядів, чим вони визначаються?

Аналіз показує, що ідеї, погляди, принципи, установки змінюються вслід за змінами суспільного буття — тобто саме умови матеріальної життєдіяльності людей є визначальними і кінцевими причинами появи чи зникнення тих чи інших думок, а думки в такому разі є ідеальним відображенням матеріального життя суспільства. Крім того, нічого з нічого не виникає. Без виробництва та забезпечення людей матеріальними продуктами вони б просто не мали фізичної можливості продукувати думки, ідеї (в тому числі ідею про первинність духовного начала в суспільстві). Основою суспільного розвитку є матеріальне виробництво, тому що саме воно задовольняє найрізноманітніші (в тому числі первинні) людські потреби

в їжі, одязі, житлі, освіті тощо. Щоб жити, людина має забезпечити своє життя, насамперед, матеріально. Це — своєрідна передумова історії. Коли б людство хоч на годину зупинило процес матеріального виробництва, воно, безумовно, якщо б не загинуло, то спотворило б свій спосіб буття у світі. Саме тому К. Маркс назвав матеріальне виробництво «материнським лоном» суспільства, а закон визначальної ролі способу виробництва матеріальних благ — законом розвитку людської історії. Матеріальна сфера активно взаємодіє з усіма іншими сферами суспільного життя, виставляючи на перший план на проміжних етапах історії то одну, то іншу, але в якості початкової ланки та в кінцевому підсумку провідна роль незмінно залишається за матеріальною сферою, ядром якої є матеріальне виробництво. Звернемося до категорій, які фіксують взаємовідношення матеріальної та духовної сфер суспільного життя. Це категорії «суспільне буття» та «суспільна свідомість». Суспільне буття людей — це об'єктивна суспільна реальність, матеріальне життя суспільства, яке не проходить через свідомість. Справа в тому, що основу суспільства складає «сітка» переплетених між собою різноманітних, різнопланових матеріальних відносин, які просто неможливо повністю охопити людською свідомістю. З певною долею адекватності суспільне буття відображається в суспільній свідомості, визначає її і обумовлює в кінцевому підсумку напрямки її руху. Таким чином, суспільна свідомість являє собою усвідомлення суспільством самого себе, свого суспільного буття та навколишньої дійсності. Це думки людей, їх уявлення, прагнення, бажання, почуття, настрої, які складають ідеальну сторону суспільного життя; первинно вони існують тільки в свідомості окремих людей. В філософському матеріалізмі діє принцип: «Не свідомість визначає буття, а навпаки, суспільне буття визначає суспільну свідомість».

Суспільна свідомість є відносно самостійною. Вона, будучи підпорядкованою суспільному буттю, має внутрішню логіку свого розвитку, пов'язану з спадковістю ідей, з тим, що на появу нового в свідомості активний вплив виявляє накопичений раніше розумовий матеріал. В результаті виходить, що, хоч в основі своїй логіка ідей визначається логікою «речей», логікою реальних матеріальних процесів, між суспільним буттям та суспільною свідомістю немає жорсткого однозначного зв'язку. Відносна самостійність суспільної свідомості проявляється і в факті її активності. Вона здатна взаємодіяти з різними суспільними явищами, виявляти зворотний вплив на суспільне буття.

Таким чином, вторинність та відносна самостійність суспільної свідомості — такі фундаментальні закономірності її розвитку.

2. Суспільні відносини та соціальна структура суспільства.

Суспільні відносини — це відносини між людьми, які встановлюються в процесі їх сумісної практичної та духовної діяльності. Основою для формування суспільних відносин є індивідні відносини, проте суспільні

відносини мають свою специфіку. Індивідне на рівні суспільності поступово втрачається і суспільні відносини набувають щодо індивіда відчуженої об'єктивізованої сили. Вони є складовими відповідних сфер функціонування суспільства (економічної, політичної, ідеологічної), в них індивід виступає як суб'єкт відносин, як функціонер у сфері економіки, політики тощо (робітник, інженер, вчений, політик, бюрократ і т.д.). І далеко не завжди його суспільна роль узгоджується з його особистістю. Спектр міжлюдських відносин надзвичайно широкий, адже вони існують і в сім'ї, і в науці, і в ставленні до природи тощо. Але як суспільні відносини вони складаються саме у відповідних відокремлених сферах соціального життя як їх суттєвий компонент.

В суспільних відносинах як відносинах між соціальними спільностями досить помітним є інтегративний та управлінський характер щодо економічних, політичних, ідеологічних відносин. Діючи через соціально об'єктивізовані, надіндивідні форми суспільної свідомості, вони задають індивіду умови його життєдіяльності, існують як самостійні соціальні структури, що нав'язують індивідам відповідні форми функціонування і спілкування. Очевидним є той факт, що суспільство є не однорідним, а структурованим, тобто складається з різноманітних соціальних груп.

Соціальні групи є опосередковуючою ланкою між людиною та суспільством — кожна людина безпосередньо входить в одну або декілька соціальних груп, а вже через них — в суспільство. Соціальна група — це сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами та спільною справою. Загальноприйнятим є виділення малих, середніх та великих соціальних груп. Малі соціальні групи є мало чисельними, їх члени об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому (і емоційному) стійкому спілкуванні один з одним. До них належать: сім'я, первинні виробничі об'єднання (бригади), сусідські спільноти, шкільні класи чи студентські групи, військові підрозділи, тощо. Розрізняють формальні і неформальні малі групи. Перші складаються у відповідності з наперед установленими і, як правило, офіційно зафіксованими цілями, інструкціями, статутами. Другі формуються на основі особистих симпатій чи антипатій, любові, дружби тощо. Середні соціальні групи є більш чисельними об'єднаннями людей. Це мешканці одного села чи міста, працівники певного заводу чи фабрики, установи, викладачі та студенти одного вищого навчального закладу тощо. Вони мають різні основи формування — від стихійної, наприклад, склад односельців, до виробничої — для досягнення певної мети, вирішення тих чи інших соціальних завдань. Їх називають ще колективами. Великі соціальні групи — це багаточисельні об'єднання людей. Сюди входять етнічні спільноти, вікові групи, об'єднання за статтю та інші. Вони базуються не на безпосередніх контактах, а на фундаментальному інтересі, що формується на основі усвідомлення людьми об'єктивних обставин свого життя. Серед великих соціальних груп найважливіша роль належить класам. Існування класів констатували багато мислителів. З майновим розшаруванням пов'язували його ще Платон та Аристотель. До пізнання суті

класів підійшли англійські економісти, французькі історики та філософи XVIII-XIX ст. В сучасній філософії переважає марксистська теорія класів. Це великі соціальні групи, які характеризуються такими соціально-економічними ознаками: місцем у певній історичній системі суспільного виробництва, відношенням до засобів виробництва, роллю у суспільній організації праці, способом отримання і часткою прибутку. Головна класоутворююча ознака — це відношення до засобів виробництва. До великих соціальних груп відносяться також так звані соціальні верстви, тобто перехідні або проміжні групи, які не мають ознак класу (часто їх називають прошарком), наприклад, інтелігенція, частина якогось певного класу (наприклад, кваліфіковані робітники).

Коротко зупинимось на сутності та значенні інтелігенції як «посередника між загальнолюдськими знаннями і своїм суспільством». Поняття «інтелігенція» як термін почало вживатись понад сто років тому. Інтелігенція — це та частина службовців, яка зайнята висококваліфікованою розумовою працею і має відповідно високий рівень освіти. Це поняття соціальне, його не варто ототожнювати з поняттям «інтелігентність» як моральною якістю людини. Інтелігенція може бути науково-технічною, культурно-творчою та ін. Сьогодні, з урахуванням реалій нашого часу, відбувається розробка нових (некласових) теорій соціальної структури суспільства, наприклад, теорії стратифікації та соціальної мобільності. Сутність першої з них може бути зведена до таких положень: класи зникли, існують лише деякі соціальні «пласти» або шари (страти); ознаки страту довільні — рід занять, престиж, розмір прибутку, манери, смаки, звички та ін. Кількість стратів різні соціологи визначають по-різному — 4,5,6,7,8 і більше. Друга, певною мірою похідна від першої, теорія, — це теорія соціальної мобільності. Її суть: класових відмінностей уже немає, мають місце лише відмінності між стратами та високомобільність, рухливість, пов'язана з переходом з одного страту до іншого. Мобільність може бути «вертикальною», коли люди «підіймаються та спускаються як «ліфти в установах», та «горизонтальною», коли конкретний перехід людини в інший страт не пов'язаний зі зміною її економічного становища.

Політика та політичний устрій суспільства. Громадянське суспільство
Політика означає прагнення до участі у владі або до виявлення впливу на розподіл влади між державами або всередині держави між групами людей, наділених владою. Це важливий компонент життєдіяльності суспільства, який пронизує всі сфери суспільного життя. Узгодження взаємопов'язаних функцій, підпорядкованість самозбереженню, реалізація відповідних тенденцій розвитку і т.п. потребує організації суспільства на певній основі, яка передбачає підкорення, виконання команд та інших управлінських операцій, — вони долають хаотичність, деструктурованість, що періодично виникають в системі. Ядро політики, політична влада торкається інтересів великих мас людей, які причетні до керівництва суспільством і займають панівні позиції в економічному житті. Ознакою політичної влади є

наявність особливої групи, яка професійно зайнята управлінням. В більш широкому розумінні монополію на здійснення влади має політична система.

Політична система включає: політичну діяльність і політичні відносини між різними політичними суб'єктами (групи та індивіди); політичну організацію, до якої входять держава, партії, політичні асоціації, політичні і правові норми; політичну свідомість, політичну культуру та ін. Її можна визначити як системну сукупність політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів, ідей, пов'язаних із формуванням, здійсненням монопольної влади та управлінням суспільством. Стрижневим елементом політичної системи виступає політична організація суспільства, яка включає державу та її установи, політичні партії, громадсько-політичні організації і рухи, трудові колективи.

Саме держава посідає особливе місце в політичній системі, надаючи їй цілісності і стійкості. Держава — це такий суспільний механізм, який покликаний захищати інтереси людей певної території і регулювати за допомогою правових норм взаємовідносини між ними, використовуючи при необхідності спеціальні норми примусу. Економічна теорія доводить, що держава виникає з родоплемінних відносин в міру зростання продуктивності праці та (як наслідку) появи залишкового економічного продукту, який можна присвоювати. Тоді необхідність її виникнення пояснюється основною функцією захисту економічних, політичних та ідеологічних інтересів групи, яка володіє власністю, основними засобами виробництва. Причому поняття «держава» і «влада» нетотожні, влада давніша за державу, бо не може бути суспільства безвладного (тобто анархічного), і протягом всієї первісної історії влада функціонувала як недержавне та дополітичне суспільне самоуправління.

Які ж властивості роблять державу основою всієї політичної системи? По-перше суверенітет держави. Бона є основним знаряддям влади, виступає як універсальна, всеохоплююча організація, поширює свої дії на всю територію країни. По-друге, держава за допомогою права регулює суспільні відносини і своїм велінням надає їм загальнообов'язкового змісту. По-третє, держава завдяки наявності спеціального професійного апарату виконує основний обсяг управління справами суспільства і розпоряджається його людськими, матеріальними та природними ресурсами (для утримання цього апарату держава збирає податки). Відповідно до свого призначення держава виконує певні функції, внутрішні та зовнішні. Внутрішніми прийнято вважати господарсько-організаційну, управлінську, соціальну, національно-інтегративну, демографічну, освітянську, культурно-виховну, екологічну, правоохоронну функції. До основних зовнішніх функцій держави слід віднести дипломатичну і оборонну.

Слід також окреслити поняття «громадянське суспільство» та «правова держава». Громадянське суспільство — це сукупність суспільних відносин політичних та соціальних інститутів поза межами держави як політичної структури. Громадянське суспільство становить основу людської цивілізації, а його головними суб'єктами є окремі громадяни з

притаманними їм потребами, інтересами та цінностями. Задоволення їх є невід'ємною передумовою власного розвитку людей та розвитку суспільства. Інтереси людей, їх потреби реалізуються через суспільні відносини та інститути, що становлять, структурні елементи громадянського суспільства. Так, для задоволення первинних потреб люди організують матеріальне виробництво. В процесі виробництва між людьми формуються економічні, виробничі відносини, які, в свою чергу, зумовлюють сферу соціальних відносин, сім'ю, певну організацію станів, етносів. Далі в громадянському суспільстві формуються самодіяльні асоціації, об'єднання, зокрема, релігійні, наукові, політичні та ін., що дозволяє виражати та відстоювати інтереси та права громадян, створювати умови для духовної самореалізації окремих індивідів та колективів. В структуру громадянського суспільства не входить держава, проте інтереси розумного поєднання прав та свобод громадян вимагають збереження оптимальної рівноваги між державою та громадянським суспільством.

Високорозвинутість громадянського суспільства є однією з умов стабільності демократичного режиму. Умови для життєдіяльності індивідів, груп, інститутів громадянського суспільства створює правова держава. Формуються і громадянське суспільство, і правова держава одночасно. У правовій державі виключається диктатура якогось класу, політичної партії, бюрократії, відбувається вільне змагання суспільно-політичних організацій в конституційних рамках. У правовій державі вищим авторитетом є закон. Його дотримання святе, а покарання за зневажання ним — невідворотне. Інакше неминучим є правовий нігілізм, свавілля влади або невідповідних суспільних структур. В умовах правової держави громадянські права держави реалізуються на рівні міжнародно-визнаних норм.

3. Духовне життя суспільства.

Суспільна свідомість, свідомість, пізнання, мислення, почуття й відчуття, переживання, емоції, тощо є компонентами цілісного, притаманного тільки людині способу буття у світі — духовного життя.

Духовність робить людське життя єдиним і «зовнішнім» до природи. Це надзвичайно широке поняття, яке охоплює весь світ ідеального в його цілісності (включаючи сферу несвідомого) разом з його носіями — соціальними суб'єктами — індивідами, народами, етносами, людством. Духовне життя проходить на індивідуальному, суспільному та загальнолюдському рівнях, зберігаючи, однак, на всіх рівнях цілісність своїх пізнавально-регулятивних компонентів (знань, цінностей та норм). Основу духовного життя становить духовний світ окремої людини — її духовні цінності, світоглядні орієнтації. Разом з тим духовний світ людини є неможливим поза духовним життям суспільства. Тому духовне життя — це завжди діалектична єдність індивідуального та суспільного, яка функціонує як Індивідуально-суспільне. Багатогранність духовного життя суспільства включає в себе такі складові: духовне виробництво, духовну культуру і

суспільну свідомість. Духовне виробництво як надзвичайно важлива складова суспільного виробництва означає виробництво ідей, знань, інформації. Специфіка духовного виробництва полягає не в тому, що в ньому менше матеріального і більше ідеального, а в тому, що його результатом є продукт, створений для задоволення духовних потреб людини. Духовна культура в широкому розумінні — це загальний універсальний досвід народів щодо створення суспільного буття, багатогранних духовних цінностей. У вузькому розумінні духовна культура являє собою систему соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення багатогранних духовних зв'язків між людьми з метою збагачення духовного життя, суспільства. Нарешті, духовна культура — це свідомо спрямованість особистості на всебічну духовну самореалізацію.

Суспільна свідомість є сукупністю ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття. Вони вироблені людством у процесі освоєння природи і соціальної історії. Реально, правда, вони виробляються свідомістю окремого індивіда, проте індивідуальна свідомість, хоч і містить неповторні, самобутні риси, відображає світ через призму певного соціуму суспільства, нації, класу, епохи. Суспільна свідомість як духовне надбання суспільства не є простою сукупністю індивідуальних свідомостей. Вона, пронизуючи індивідуальну свідомість, оформлюючи її, набуває об'єктивної, незалежної від свідомості індивідів структури та форм існування (за приклад об'єктивного ідеального можна взяти загальнозначущі моральні цінності).

Суспільна свідомість має складну структуру. За пізнавальними можливостями і особливостями відображення суспільного буття виділяють емпіричний (буденна, повсякденна свідомість) і теоретичний рівні суспільної свідомості. Сфера ціннісно-регулятивного відношення до дійсності, соціальне бачення буття з позицій окремих соціальних груп і суспільства в цілому представлені такими рівнями суспільної свідомості як соціальна психологія і ідеологія. Крім рівнів, виділяють також форми суспільної свідомості, які є духовно-практичними способами усвідомлення світу. Емпіричний рівень суспільної свідомості є відображенням дійсності в межах повсякденного життя. Часто його називають здоровим глуздом. Буденна свідомість формується стихійно, на базі накопиченого за віки емпіричного досвіду, знань, норм та зразків поведінки, звичок, традицій. Це розрізнена, несистематизована сукупність уявлень та знань про явища, що лежать на поверхні життя, а тому потребують тільки деякого доведення.

Соціальна психологія за рівнем відображення є часткою буденної свідомості. Але пізнання не є її основною функцією. Соціальна психологія здійснює регулятивну функцію безпосереднього життя людей. В ній відбиваються психологічні риси і почуттєві стани соціальних груп. Можна говорити про особливості національної, класової психології. Проявами соціальної психології є такі явища як громадська думка, традиції, чутки, мода тощо. Теоретична (раціональна) свідомість виходить за межі

повсякденності. Це є системна, сутнісна, теоретично оформлена сукупність ідей, принципів, теорій. Вони узагальнюють досвід практичного життя і буденної свідомості, відрізняються послідовністю та логічністю, пов'язані з філософсько-світоглядними принципами. Ідеологія так само, як і соціальна психологія, спрямована на регулювання суспільних відносин. Вона є певним виразом суспільних цінностей, орієнтацій, інтересів та норм поведінки. Але на відміну від соціальної психології ідеологія є впорядкованою і теоретично-оформленою системою, тобто в пізнавальному плані вона виступає на рівні теоретичної свідомості. Традиційно ідеологію вважали теоретичною формою вираження і захисту соціально-класових інтересів. Дійсно, вона прагне в систематизованій і обґрунтованій формі представити часткові інтереси певного класу чи соціальної групи як спільні, загальнолюдські, намагається їх виправдати. Ідеологія служить і суспільству в цілому, оскільки консолідує, організовує соціальні сили, стимулює і спрямовує активність членів суспільства. В будь-якому суспільстві існують і позаідеологічні культурні зразки: і цінності, які регулюють соціальні стосунки. Але в разі слабкості соціуму ці засоби не спрацьовують, і виникає необхідність у певного роду штучному способі орієнтації суспільства. Саме в таких державах коріниться можливість гіпертрофії, абсолютизації ідеології, яка перетворюється в своєрідний аварійний механізм захисту цілісності держави (а інколи і правлячої верхівки) — в державну ідеологію. Держава з достатньо сформованою правовою системою не потребує класової ідеології, бо тут править вже не клас, а масовий суб'єкт. Саме в правовій державі виникає явище масової ідеології. Вона спрямована на продукування ідей, значень та символів, що надають життю індивідів певний сенс існування саме в цьому суспільстві.

Форми суспільної свідомості виникають внаслідок різних форм діяльності (моральної, правової, релігійної тощо) і є їх ідеальними відтвореннями. Кожна форма суспільної свідомості відображає світ у всій його цілісності, але відповідно до своєї специфіки і свого призначення. Першою нерозчленованою формою суспільної свідомості була міфологія. Вона була єдиною формою духовності на початкових стадіях розвитку суспільства. Немає жодного народу в світі, який не мав своєї міфологічної системи. З розподілом праці на матеріальну і духовну виникає система моралі, релігія, мистецтво, філософія, політична і правова свідомість, наука. Політична свідомість є сукупністю ідей, що відображають економічні та класові відносини в суспільстві, центром яких є певне ставлення до влади. Саме поняття влади є ключовим для політичної свідомості. Воля державної влади «трансформується в право і виступає як юридичний закон. Правова свідомість регулює соціальні стосунки з позиції закону, вона є сукупністю принципів і норм поведінки, які санкціоновані державою, і дотримання яких є примусовим. Право регулює лише найважливіші з точки зору держави стосунки, а решту суспільних відносин регулює мораль. Моральна свідомість є сумою правил суспільно схваленої поведінки індивідів. Вимоги моралі не мають підтвердження в офіційних установах, підтримуються вони

громадською думкою, звичаями, оцінками суспільства, совістю. Естетична свідомість відображає дійсність у формі художніх образів. Основною цінністю художнього відношення до дійсності є краса як символічно-чуттєве відображення реальності. Краса є виразом досконалості та доцільності, вона створює пропорційність і гармонійність. Тому світ упорядковується людиною за законом краси, приводиться у відповідність з уявленням людини про досконале і доцільне. Професійною формою естетичної свідомості і певним соціальним інструментом є мистецтво. Наука як форма суспільної свідомості спрямована на відображення об'єктивних закономірностей і зв'язків природного і соціального світу. Вона систематизує об'єктивні знання про дійсність інтелектуально-понятійним (раціональним) способом. Результатом і основною цінністю науки є істина. Дві інші форми суспільної свідомості — філософія та релігія — мають дещо спільне, тому ми їх розглянемо в порівнянні. І релігія, і філософія спрямовані на усвідомлення граничних смислів людського буття, на пошук глибинної єдності людини з універсумом. Але досягаються ці цілі різними засобами. Так, філософія є теоретичним міркуванням над проблемами світу та сенсу людського існування. Це наближає її до науки. Але, на відміну від науки, філософія слугує насамперед суб'єктивним цілям людського самовизначення в світі, а вже потім цілям теоретичного знання.

Тому вищою цінністю філософського пізнання є мудрість як переживання і усвідомлення істини, як особистісне осягнення смислів і значень існуючого. Релігія, спираючись не на знання, а на сліпу віру, вказує свої духовно-практичні шляхи для освоєння світу та осягнення сенсу життя, дає духовні орієнтири для подолання людиною своєї скінченності.

Релігійна свідомість відповідає об'єктивним потребам людського духу, і тому до тих пір, поки ці проблеми не будуть задоволені з боку інших форм суспільної свідомості, релігія буде залишатись для значних верств суспільства джерелом етичних цінностей, психологічною втіхою та підтримкою, гарантом справедливості в потойбічному світі. Форми суспільної свідомості взаємно доповнюють одна одну, оскільки в кожному акті людської діяльності інтегровані всі їх компоненти: пізнавальний, емоційний, регулятивний, світоглядний. Найповніше це проявляється при співвіднесенні таких форм як мораль і мистецтво, мистецтво і наука, політична свідомість і філософія тощо. Можливим є і таке взаємопроникнення форм, за яким функції однієї форми починають реалізовуватись через іншу. Так, для поширення релігійних ідей досить широко використовується мистецтво. Філософські ідеї часто знаходять своє вираження в літературних творах тощо. Але тут важливо не розглядати допоміжну функцію як основну. Такі прорахунки мають місце, коли, наприклад, абсолютизується пізнавальна функція мистецтва, коли набутком виключно релігії вважаються всі естетичні та моральні досягнення людства, коли наука чи філософія починають виконувати функції політичної ідеології тощо.

Закріплення вивченого матеріалу Запитання

1. Як Ви розумієте поняття «матеріальне виробництво» ?
2. Чому матеріальне виробництво є основою суспільного розвитку ?
3. Що таке політична система суспільства ?
4. В чому суть громадянського суспільства ?
5. Які ознаки правової держави ?
6. Які особливості духовного виробництва ?
7. Які рівні і форми має суспільна свідомість ?
8. Чи є відмінність між поняттями «інтелігенція» та «інтелігентність»?
Яка ознака класу є основною ?

Підбиття підсумків.

- Д/З:
1. Вивчити конспект.
 2. Опрацювати відповідний параграф підручника.
 3. Дати письмові відповіді на запитання.
 4. Створити презентацію на дану тему.